

ОРГАНИЗАЦИЯ НА МЕЖДУНАРОДНИЯ АРБИТРАЖ

проф. д-р Александър Драгиев
Бургаски свободен университет

ORGANISATION OF INTERNATIONAL ARBITRATION

Professor Alexander Draguiev, PhD
Burgas Free University

Abstract: *International arbitration is dispute resolution procedure based on an agreement between states parties to an international dispute, which is decided by a third party that can be a sole person (arbitrator) as well as a panel of arbitrators, whose award is final and binding on the disputing parties. The main questions within the organization of the international arbitration concern the arbitration agreement, the manner of formation of the arbitral tribunal, the arbitration procedure and the legal regime of the arbitral award.*

Key word: *arbitration, arbitrator, panel of arbitrators, arbitration agreement, arbitration proceedings, arbitral award, court of arbitration*

I. Понятие за международен арбитраж

1. Принцип на решаване на международните спорове с мирни средства и видове мирни средства

Един от основните принципи на съвременното международно право е принципът на разрешаването на международните спорове само с мирни средства. За пръв път този принцип е посочен в Устава на ООН (УООН), чл. 2, т. 3, а по-късно – в Декларацията на ООН от 1970 г. за принципите на международното право. Същността на този принцип е в забраната за употребата на сила и най-вече военна сила при уреждането на международните спорове. На практика самият принцип съдържа следните четири елемента: (1) задължение за решаване на международните спорове само с мирни средства; (2) задължение за решаване с мирни средства на всички международни спорове; (3) страните по спора сами избират тези мирни средства; (4) задължението на страните по спора, ако едни мирни средства не дадат резултат, да потърсят други, но отново мирни средства с цел решаването на спора.

Но УООН не само поставя изискването споровете между държавите да се решават с мирни средства, а и посочва кои са те. В Устава гл. VI е посветена специално на мирното уреждане на международните спорове. В нея чл. 33, т. 1 изброява конкретните средства, които може да се използват за такова мирно уреждане: непосредствени преговори, анкета, посредничество, помирение, арбитраж, съдебно уреждане, прибегване до регионални органи или споразумения. Тази разпоредба на УООН не дава обаче изчерпателно, лимитативно изброяване на мирните средства: в нея след това изброяване изрично се казва „или чрез други мирни средства“, т.е. допуска се съществуването и съответно използването и на други, непосочени в чл. 33, т. 1 средства за решаване на международните спорове. Единственото условие е обаче те да са мирни, т.е. ненасилствени и преди всичко невоенни по своя характер. Пример за мирно

средство, непосочено в чл. 33, т. 1, макар и много разпространено в международното право, са добрите услуги. Именно добрите услуги, и по-точно непосочването им в изброяването на мирните средства в чл. 33, т. 1 е доказателството, че изброяването е примерно – не претендира за изчерпателност. Трябва да се отбележи също така, че не УООН е „измислил“, така да се каже, видовете средства за мирно решаване на международните спорове. Член 33, т. 1 от Устава само закрепва тези средства, които вече са се утвърдили в междудържавната практика.

2. Дефиниция и характеристики на международния арбитраж

Под „международен арбитраж“ се разбира организираното въз основа на споразумение (т.нар. компромис) между държавите страни по един международен спор решаване на този спор от трета, неучастваща в спора страна, която може да бъде както едно лице (арбитър), така и състав от няколко арбитри, решението на която е окончателно и задължително за спорещите държави.

От тази дефиниция може да се изведат характеристиките на международния арбитраж: (1) споровете се решават с решения, постановени от трета, неучастваща в спора страна (арбитрите), но никога от самите спорещи държави; (2) споровете се решават с окончателни и задължителни за страните им решения (арбитражни); (3) чрез арбитража се решават правни спорове по смисъла на международното право; (4) чрез арбитража споровете се решават чрез прилагане на нормите на международното право.

Тези характеристики отличават международния арбитраж от останалите мирни средства, изброени в УООН, но и разкриват, че той е неподходящ за решаване на спорове с доминираща политическа природа. Затова пък арбитражът е приложим само към международните правни спорове. Докато чрез другите мирни средства може да се уреждат както неправни, така и правни спорове, като при това може да се прилагат, а може и да не се прилагат нормите на международното право.

Това е така, защото, първо, ако при арбитража спорът никога не се решава от самите спорещи държави, а от арбитри, то при всяко от останалите мирни средства е точно обратното – спорът се решава винаги от самите спорещи държави. При непосредствените преговори те са единствените участници в процеса на решаване на спора, но при другите мирни средства освен тези държави има и други участници в този процес, напр. посредник, помирители, регионална международна организация, обаче решението по спора накрая пак се взема единствено от спорещите държави. Ето защо решението на спора може да бъде само това, каквато е тяхната съвместна воля. Второ, докато арбитражното решение е винаги окончателно, при другите мирни средства няма пречка спорещите държави, веднъж урегулирали по определен начин спорния между тях въпрос, по-късно с договор помежду си да го уредят отново, и то по съвсем друг начин. Трето, докато международният арбитраж може да реши спора само въз основа на действащата правна уредба относно предмета му, такава, каквато е тя, то при останалите мирни средства спорът може да се реши чрез преговори, компромиси и взаимни отстъпки. Целта е да се постигне взаимноприемливо и за двете страни по спора негово решение. Очевидно е, че неюридическите мирни средства имат редица предимства пред арбитража и преди всичко са по-гъвкави. А постигането на взаимноприемливо решение означава, че страните са удовлетворени от него, съгласни са с него, което от своя страна гарантира доброволното му изпълнение от тях. Не е така с арбитражното решение, което е задължително за страните по спора, но винаги е в полза на едната от тях, поради което другата страна остава неудовлетворена и то-

ва вече може да затрудни и дори да попречи на изпълнението на решението. „Макар арбитражът да завършва със задължително решение, трудно е да се осигури, че загубилата (делото – б. а.) страна ще изпълни решението. Това не означава, че арбитражните решения като цяло се пренебрегват, но все пак това е един реален техен недостатък.“¹

II. Арбитражно споразумение

1. Съдържание на арбитражното споразумение

Предаването на един международен спор за решаване от арбитраж става по взаимното съгласие на страните му. За тази цел те сключват специално споразумение, наричано в международноправната теория и практика арбитражно споразумение, или още компромис. Това арбитражно споразумение е основанието на арбитража. Значението му става ясно веднага, като се вземе предвид че както арбитражът е невъзможен без съгласието и на двете спорещи държави, така той е невъзможен и без арбитражно споразумение – то е, което изразява съгласието на тези държави. Необходимостта от арбитражно споразумение илюстрира основния недостатък на арбитража – една от спорещите държави да не даде съгласието си за арбитраж, такъв няма да се проведе и съответно спорът ще остане нерешен, ще продължи да съществува.

Арбитражното споразумение е договор между страните по спора и те определят съдържанието му. Съответно те могат да запишат в него всякакви клаузи, които смятат че са подходящи, и даже необходими за разглеждането на арбитражното дело. Но има няколко въпроса, които задължително трябва да се регламентират в споразумението, независимо какво записват в него спорещите страни, защото поради спецификата им арбитражът изобщо не може да се проведе и спорът да се реши, ако тези въпроси не са уредени. Така, че тези въпроси представляват минималното необходимо съдържание на едно арбитражно споразумение – страните може нищо друго да не предвидят в него, но не може да не уредят тези въпроси².

В арбитражното споразумение страните по спора задължително регламентират: начина на образуване на арбитражния съд, предмета на спора, процедурата за разглеждане на арбитражното дело, нормите на международното право, които ще прилага арбитражният съд при това разглеждане, т.е. приложимото право, начина на постановяване на арбитражното решение (дали е с единодушие, или с мнозинство от гласовете на арбитражите и какво да е то), задължението на спорещите страни да изпълнят това решение³.

2. Форми на сключване на арбитражно споразумение

Арбитражното споразумение може да бъде оформено по различен начин. Четири са основните форми, в които се сключва арбитражното споразумение.

1.1. **Първата форма** е налице, когато арбитражът се регламентира с една или няколко разпоредби от самия текст на договора, по чийто предмет са споровете, които

¹ Evans, M. International Law. Oxford: Oxford University Press, 2006, p. 543.

² Като пример за минимума от въпроси, които трябва да бъдат уредени в арбитражното споразумение вж. Международно право. М.: Изд. Гардарики, 2008, с. 367. Вж. също чл. 52 от Хагската конвенция за мирно уреждане на международните спорове.

³ Тези въпроси са изброени в чл. 2 на приетите от Комисията на ООН по международно право (КМП) Примерни правила за арбитражно производство именно като типичното, обичайното, но и необходимо съдържание на едно арбитражно споразумение. (Вж. The Work of the International Law Commission. N. Y., 1996, p. 175.)

ще се разглеждат от арбитража. Тогава тези разпоредби ще представляват арбитражното споразумение, като по този начин то ще е част от текста на договора. Пример за тази форма е арбитражът, предвиден в чл. 84–86 от Чикагската конвенция за международното гражданско въздухоплаване от 1944 г.

1.2. Но правната уредба на арбитража може да бъде дадена и по друг начин – с разпоредби от основния текст на договора плюс приложение към него, което е **втора форма**, в която може да бъде сключено арбитражното споразумение. В този случай то пак е част от договора, тъй като според чл. 31, т. 2 от Виенската конвенция за правото на договорите от 1969 г. приложенията към международен договор са неразделна негова част. Тук арбитражното споразумение ще има комплексен характер – то ще бъде съчетание от разпоредбите в основния текст на договора и приложението. Разпоредбите от основния текст са принципни по своята същност – те регламентират начина на решаване на споровете по съответния договор (или поне един от тези начини), а именно че това е арбитраж. А в приложението се излага детайлната правна уредба на арбитража. Като пример за тази форма на арбитражно споразумение може да се посочи чл. 6б, т. 2, б. ф) и т. 3 от Виенската конвенция за правото на договорите между държавите и международните организации или между международните организации от 1986 г. и Приложението към нея.

1.3. **Третата форма** на арбитражно споразумение се различава от първите две по това, че при нея споразумението не е част от международния договор за решаването на чиито спорове става въпрос, а е самостоятелен такъв договор, отговарящ напълно на изискванията за международен договор на Виенската конвенция за правото на договорите и попадащ под нейното действие. Тук целта на арбитражното споразумение е да регламентира решаването чрез арбитраж на споровете за тълкуването и прилагането на друг международен договор.

При тази форма на арбитражното споразумение договорът, чрез който се реализира то, се нарича в международното право „факултативен протокол“. Това наименование не е резервирано само за обозначаване на арбитражното споразумение, а се отнася за една категория международни договори изобщо. Тези договори се отличават със следните характеристики.

Първо, като всеки международен договор, факултативният протокол се ратифицира (или по друг начин държавите се обвързват с него) независимо от другия, „основния“, така да се каже, договор. **Второ**, факултативният протокол винаги е към друг, „основен“ договор, сключва се, за да реши някакъв въпрос на „основния“ договор. **Трето**, страни по факултативния протокол могат да бъдат само държави, които вече са станали страни по „основния“ договор. Следователно държавите извън този договор са лишени от възможността да участват във факултативния протокол. **Четвърто**, от друга страна, държавите от „основния“ договор не са длъжни да участват в този протокол, а имат право на това, ако пожелаят. Оттук и терминът „факултативен протокол“, като „факултативен“ (от латински), означава възможност за избор, което в конкретния случай означава, че на държавата се дава възможност да избере дали да участва или не в споразумението. В международното право всички договори, които отговарят на посочените характеристики, се наричат „факултативни протоколи“, така че арбитражните споразумения са само техен частен случай. След като само част от страните по „основния“ договор стават страни и по факултативния протокол, явяващ се арбитражно споразумение, то той ще поражда задължение за арбитражно решаване на споровете относно тълкуването или прилагането на „основния“ договор само за тези негови страни, които са станали страни и по факултативния протокол.

Факултативният протокол като тип международен договор възниква в международната договорна практика с точно определено предназначение. При сключването на един договор може да се окаже, че като цяло той е от интерес за държавите, но някои от тях не приемат една или няколко негови разпоредби, като за различните държави това може да бъдат различни разпоредби. Тогава тези държави се изправят пред дилемата или заради ценността на договора да „прегълтнат“ нежеланите разпоредби и да го сключат, или обратно, заради несъгласието си с тези разпоредби да се откажат и от целия договор. Тази втора хипотеза неминуемо ще има неблагоприятни, дори фатални последици за договора: в зависимост от това, колко са държавите, неприемащи отделни негови разпоредби той или няма да бъде сключен, или няма да влезе в сила, или в най-добрия случай ще има много малко държави страни и оттук ще бъде непредставителен, с малко значение за държавите договор.

Решението в тази ситуация е именно договорът с факултативен характер. Разпоредбите на един договор, които са се оказали неприемливи за част от страните му, могат да се извадят, т. да се каже, от договора и да се регламентират във факултативния протокол. Тогава, от една страна, държавите няма да имат пречка да сключат „основния“ договор, а, от друга страна, тези държави, които приемат конфликтните разпоредби могат да направят това като сключат договора – факултативен протокол, именно поради тази му природа.

Тази специфика и съответно функция на факултативния протокол в договорната практика обяснява прибягването до него от държавите и като арбитражно споразумение. Има държави, които не приемат арбитража като начин за решаване на споровете по сключването от тях договори (те обикновено признават само непосредствените преговори за тази цел). Типичен пример за това беше в миналото Народна република България, която във всеки договор, по който е страна, ако той предвиждаше арбитраж за решаване на споровете, тя неизменно заявяваше резерва, че не го приема. Затова държавите стигат до заключението, когато в даден договор, предвиждащ арбитраж, част от страните му възразяват срещу него, арбитражът да бъде уреден извън договора, във факултативен протокол, който да бъде подписан само от държавите, съгласни с него и съответно той да се прилага за решаване само на техните спорове. Така за тези държави договорът-протокол се превръща в арбитражно споразумение, а за несъгласните с арбитража държави той отпада като пречка да участват в основния договор. Следователно факултативният протокол основателно може да се приеме като една от формите на арбитражното споразумение.

Пример за тази трета форма на арбитражно споразумение са Факултативните протоколи за задължително решаване на споровете по тълкуването и прилагането на Виенската конвенция за дипломатическите отношения от 1961 г. и Виенската конвенция за консулските отношения от 1963 г.

1.4. Четвъртата форма на арбитражно споразумение прилича на третата по това, че и при нея това споразумение представлява самостоятелен международен договор.

Разликата обаче е в това, че тук арбитражният компромис се явява такъв самостоятелен договор за арбитраж, който не е свързан с никакъв друг договор, не е сключен по повод и с цел разглеждането на спорове относно тълкуването и прилагането на друг договор. Напротив, този четвърти вид арбитражен компромис се сключва, за да регламентира решаването чрез арбитраж на спорове между страните му, без значение какъв е предмета на спора. Арбитражът е единственият предмет на споразумението от четвъртия вид, за разлика от предишните му три форми, където договорът, чиито спорове ще се решават чрез арбитраж, може да има какъвто и да е предмет

(напр. договор за граници, за търговия, за корабоплаване, за правна помощ). Сключването на арбитражни споразумения от тази четвърта форма е най-разпространено през втората половина на XIX в. и началото на XX в. до Първата световна война, като най-известният пример в това отношение са Хагските конвенции за мирно уреждане на международните спорове от 1899 г. и 1907 г.

3. Общи и специални арбитражни споразумения

Арбитражните споразумения, независимо от формата, в която са сключени, биват два вида – общи и специални.

3.1. Общо споразумение, **първо**, е това, което регулира арбитражното решаване на **всички** спорове относно тълкуването и прилагането на договора, от който е част или по повод на който е сключено. **Второ**, общо споразумение е самостоятелният договор за арбитраж, сключен без никаква връзка с друг договор (т.е. арбитражното споразумение от четвъртата от посочените форми на сключване на компромис), ако предвижда арбитражното решаване на **всички** спорове между държавите, негови страни. Що се отнася до общите арбитражни споразумения, сключени като част от или по повод на друг договор, като примери за такива може да се посочат чл. 2 от Факултативния протокол за задължително решаване на споровете по тълкуването и прилагането на Виенската конвенция за дипломатическите отношения и чл. 2 от Факултативния протокол към Виенската конвенция за консулските отношения за задължително решаване на споровете, чл. 2 от Факултативния протокол за задължително решаване на споровете по тълкуването и прилагането на Конвенцията за специалните мисии от 1969 г., чл. 43 и 44 от Виенската конвенция за правоприемството на държавите по отношение на договорите от 1978 г.

3.2. Вторият вид арбитражни споразумения – специалните – се наричат така, защото те уреждат арбитражното решаване само на определена, посочена изрично в тях категория спорове. Специални споразумения могат да бъдат и самостоятелните договори за арбитраж, както и тези арбитражни клаузи, които са част от друг договор, и тези арбитражни компромиси, които се сключват по повод на такъв друг договор. В последните два случая арбитражните споразумения визират разрешаването не на всички, а само на един или друг вид спорове относно тълкуването и прилагането на договора, от който са част или по повод на който са сключени. А самостоятелните договори за арбитраж са специални арбитражни споразумения, когато предвиждат арбитражното решаване само на някои точно определени в тях спорове между страните им. Примери за специални арбитражни споразумения са чл. 66 от Виенската конвенция за правото на договорите и чл. 66, т. 2, б. f) и т. 3 от Виенската конвенция за правото на договорите между държавите и международните организации или между международните организации, тъй като тези разпоредби третират само споровете относно противоречието между международен договор и императивна норма на международното право.

III. Формиране на арбитражния съд

1. Подлежащият на уреждане чрез арбитраж спор се решава от арбитражен съд, който може да се състои или от един арбитър, или от състав от няколко арбитри. Арбитражното споразумение е това, което указва как става изборът на арбитъра или учредяването на арбитражния състав. Когато е едноличен арбитър, двете спорещи държави избират такова лице, което е еднакво приемливо за всяка от тях, и двете

имат доверие в него, не се съмняват в обективността и безпристрастността му, нямат подозрения, че той ще прояви предпочитания към една от тях.

2. Когато спорът се решава от арбитражен състав, формирането му се подчинява на няколко правила. **Първото** е, че съставът задължително се състои от нечетен брой арбитри. **Второ**, председателят на арбитражния състав не може да бъде гражданин на някоя от спорещите държави, а задължително е гражданин на неучастваща в спора държава. **Трето**, арбитрите се определят от самите страни по спора, като двете страни имат по равен брой арбитри и този брой е установен от самото арбитражно споразумение. Арбитрите на всяка страна образуват нейната квота в арбитражния състав. Следващото, **четвърто** правило се отнася до начина, по който се формира квотата от арбитри на всяка страна. Възможни са два варианта.

2.1. При **първия** вариант страната назначава в квотата си само арбитри, които са нейни граждани, като броят им се фиксира от арбитражното споразумение. Няма пречка по някаква причина страната да избере чужди граждани за арбитри, но тя е в правото си това да бъдат само нейни граждани. Дотук общият брой на арбитрите е четен, независимо дали броят им в квотата е четен, или четен. След това страните по взаимно споразумение или двете квоти арбитри, също по споразумение, определят още една категория арбитри, които задължително са граждани на трети, неучастващи в конкретния спор държави, т.е. „неутрални“, така да се каже, арбитри. Броят на „неутралните“ арбитри винаги е посочен в арбитражното споразумение и винаги е нечетен. Освен това броят им трябва да е по-голям или поне равен на квотата на страната в арбитражния състав (т.е. колкото арбитри назначава страната по спора, като броят им е равен за двете страни, толкова най-малко трябва да бъдат и „неутралните“ арбитри). Смесът на това изискване е да се гарантират обективността и безпристрастността на арбитражния състав при решаването на арбитражното дело (въпреки че и арбитрите, граждани на спорещите държави, действат в лично качество, което значи, че не са представители на своите държави, независими са от тях и съответно се очаква да бъдат обективни и безпристрастни). С „неутралните“ арбитри общият брой в арбитражния състав вече става нечетен. А един от „неутралните“ арбитри се избира (по споразумение било от страните, било от арбитрите от техните квоти – според това кой избира „неутралните“ арбитри като цяло) за председател на арбитражния съд.

2.2. При **втория** вариант за формиране на квотите от арбитри всяка страна по арбитражното дело назначава в квотата си и свои граждани, и граждани на „неутрални“ държави. Броят на едните и на другите зависи от арбитражното споразумение, като правилото е „неутралните“ арбитри да са равни или повече от „националните“ по изложените вече причини за обективност и безпристрастност. Назначаването на собствените граждани за арбитри е право на страната и съответно тя може на тяхно място да назначи и чужди граждани. Но назначаването на „неутрални“ арбитри е нейно задължение и тя не може да не назначи такива. Независимо дали квотите са с четен, или с нечетен брой арбитри, общият им брой в арбитражния състав е четен. Нечетен той става с избора на председател, който е още един арбитър. Той се избира или съвместно от спорещите държави, или съвместно от двете им квоти в състава и задължително е гражданин на „неутрална“ държава.

Но може да се случи така, че арбитрите от националните квоти или спорещите държави да не успеят да се договорят за личността на „неутралните“ арбитри или за личността на председателя. Тогава няма да може да се учреди арбитражният съд и съответно няма да може да се проведе арбитражът. Обикновено арбитражните спора-

зумения предвиждат специален механизъм (някакъв орган) за преодоляването на този проблем и това е последното, **пето** правило относно формирането на арбитражния състав. Така например по арбитражното дело за ез. Лану страните му Франция и Испания предоставят на краля на Швеция правото да назначи председателя на арбитражния съд, ако се наложи⁴. Но най-често за избора на „неутралните“ арбитражи или председателя на арбитражния състав арбитражните споразумения упълномощават, по искане на коя да е страна по делото, или Генералния секретар на ООН, или Председателя на Международния съд на ООН (МСООН), а при спор от морското право – и Председателя на Международния трибунал по морско право.

3. Конкретни примери за начините на формиране на арбитражния съд ни дава Конвенцията на ООН по морско право от 1982 г., където арбитражът е широко застъпен. Приложение VII – „Арбитраж“, чл. 3, към Конвенцията определя следния ред на съставяне на арбитражния съд. Първо, той се състои от петима членове. Второ, всяка страна по спора назначава по един арбитър, който може да бъде неин гражданин. Трето, останалите трима членове на арбитражния съд се назначават по общо съгласие на страните и трябва да бъдат граждани на трети, неучастващи в спора държави. Четвърто, за председател на арбитражния състав страните назначават един от тези трима арбитражи. Пето, ако страните не се споразумеят относно избора на тримата „неутрални“ арбитражи или относно избора на председателя, тогава по искане на всяка от страните този избор се извършва от Председателя на Международния трибунал по морско право.

Своя процедура за формиране на арбитражния съд предвижда и чл. 3 от Приложение VIII – „Специален арбитраж“, към Конвенцията по морско право. Първо, и тук арбитражният съд се състои от петима членове. Второ, тук обаче всяка страна по спора определя по двама арбитражи, само един от които може да бъде неин гражданин, другият трябва да бъде гражданин на трета, неучастваща в спора държава. Трето, страните назначават председател на арбитражния съд, който трябва да е гражданин на трета държава. Четвърто, ако спорещите държави не се споразумеят за председател, назначаването му се извършва от Генералния секретар на ООН.

Тези два примера илюстрират и двата варианта за определяне на квотите от арбитражи на спорещите държави в арбитражния състав.

4. Ако проблемът с неуспеха да се изберат „неутралните“ арбитражи или председателя на арбитража вече е намерил своето разрешение в международната арбитражна практика, то много по-голям и все още нерешен проблем в нея представлява отказът на страната, срещу която се завежда арбитражното дело – ответната страна, да назначи арбитражите от своята квота, независимо дали са нейни граждани, или не. (Проблемът е само при тази страна, защото ако другата, завеждащата делото страна не назначи своите арбитражи, няма да има изобщо дело – тя е неговият инициатор: *nemo iudex sine actori* (без ищец няма дело), гласи общият принцип на правото. А оттук няма да се стигне до необходимостта ответната страна да назначава арбитражи.) Отказът на ответната страна да определи арбитражите си означава, че изобщо няма да може да се състави арбитражен съд и оттук – да се разгледа конкретният спор, т. е. отказът на ответната страна ще попречи да се проведе арбитраж по спора.

Като илюстрация в това отношение може да се посочи неуспехът с арбитража по споровете, възникнали по повод мирните договори от Втората световна война с България, Унгария и Румъния. Според тези договори споровете относно тяхното тъл-

⁴ Lake Lanoux Arbitration (*France v. Spain*) (1957). – In: International Law Reports, vol. 24, 1961, p. 101.

куване и прилагане ще се решават чрез арбитраж. Той трябва да се състои от по един арбитър от всяка спореща страна и трети арбитър, гражданин на трета (в смисъл неучастваща в спора) държава, избран от страните по тяхно споразумение (чл. 36 от мирния договор с България). Ако не постигнат общо съгласие за този арбитър, по искане на коя да е страна той се определя от Генералния секретар на ООН. През 1947 г. САЩ и Англия като страни по тези мирни договори обвиняват България, Унгария и Румъния, че нарушават задълженията си по тях относно спазването на правата на човека спрямо своите граждани. И трите държави отхвърлят тези обвинения, поради което Англия и САЩ преценяват, че е налице спор по този въпрос с всяка от тях, и пристъпват към арбитражно решаване на тези спорове. Но при съставянето на арбитражния съд и трите държави отказват да назначат своя арбитър, в резултат на което е невъзможно да се учреди арбитражът. (И такъв действително не се провежда по тези спорове относно мирните договори с България, Унгария и Румъния.)

Този пример демонстрира, че проблемът с неназначаването на собствените арбитри е с неизмеримо по-тежки, може да се каже – дори съдбоносни последици, отколкото непостигането на общо съгласие за „неутралните“ арбитри или председателя на арбитражния състав. От друга страна, все още в международната арбитражна практика няма утвърдил се, общоприет метод за излизане от такава ситуация. Причината е, че правото на една страна по арбитражно дело да определи сама собствения си арбитър, арбитър, който зависи само от нейната преценка, е конкретна проява на суверенната власт на тази държава и по-точно – на независимостта ѝ в международните отношения, и следователно няма как това право да бъде ограничено.

И все пак, независимо от тези съображения, държавите показват стремеж за решаване на този проблем. Международната арбитражна практика вече познава международни договори, които изрично предлагат такова решение, и то е същото, което е възприето за случаите на неизбиране било на „неутрални“ арбитри, било на председател на арбитражния състав. Това е Генералният секретар на ООН или Председателят на МСООН да могат да назначават дори този арбитър, чието определяне е право на самата страна по спора. Такъв е подходът на редица двустранни договори, но и на някои значими многостранни такива, напр. Американския договор за мирно решаване на споровете (Пакта от Богота) от 1948 г. (чл. 45) (тук назначаването на националния арбитър става от Съвета на Организацията на американските държави), Европейската конвенция за мирно решаване на споровете от 1957 г. (чл. 21), Конвенцията по морско право (чл. 3, букви с) и е) от Приложение VII – „Арбитраж“, и чл. 3, букви с) и е) от Приложение VIII – „Специален арбитраж“), където упълномощеният да назначи националния арбитър е Председателят на Международния трибунал по морско право.

IV. Арбитражна процедура

Процедурата по разглеждането и решаването на арбитражното дело се регламентира в арбитражното споразумение от страните по спора. Тя трябва да уреди такива въпроси, като мястото на провеждане на арбитража, начина на финансирането му, процесуалните езици, процесуалните действия на страните, реда на писменото производство по арбитражното дело, ще има ли устно производство (заседания по делото) и реда на провеждането му, начина на събиране на доказателствата, напр. ще се допускат ли свидетели и експерти, ще може ли арбитражният съд да назначава временни мерки за защита, в какъв срок ще се постанови арбитражното решение, ще се публикува ли решението. Арбитражната процедура може да се разработи и от самите ар-

битри, но само ако страните по спора им възложат това. Основанието за това е, че арбитражите са тези, които ще прилагат тази процедура при разглеждане на арбитражното дело. Това не противоречи на изискването процесуалните правила за разглеждане на арбитражното дело да се изготвят от страните и формулират в компромиса. Първо, защото изработването на процедурата си остава право на страните по спора, а те са решили да делегират, да прехвърлят това право на арбитражите, и второ, в компромиса просто ще се запишат не конкретните процедурни правила, а начинът на тяхното изготвяне, именно че страните по спора възлагат това изготвяне на самите арбитражи. Пример в това отношение може да бъде чл. 5 от Приложение VII към Конвенцията по морско право, където изрично е предвидена възможността арбитражният съд сам да определи процедурата си, но само ако страните по спора не са я определили. Друг пример е чл. 12, т. 1 от Примерните правила на КМП за арбитражно производство: „При липса на споразумение между страните относно процедурата на трибунала... трибуналят ще бъде компетентен да формулира процедурните правила“.

V. Арбитражно решение

1. Арбитражното решение се приема с гласуване от арбитражите, в зависимост от мнозинството от гласовете. Какво да е мнозинството – обикновено или квалифицирано, и какво да е квалифицираното, зависи от арбитражното споразумение. В случай на равенство на гласовете гласът на председателя на арбитражния състав е решаващ, за която цел се брои два пъти. Решението трябва да бъде мотивирано. Всеки арбитраж, несъгласен с решението, може да заяви личното си, индивидуалното си мнение по арбитражното дело извън решението. Със сключването на арбитражното споразумение страните по спора се задължават да изпълнят решението, поради което арбитражните решения са задължителни. Включването на клауза за изпълнението на решението в арбитражното споразумение е утвърдил се в международната арбитражна практика начин да се гарантира изпълнението, когато то трябва да се извърши от суверенни и независими държави – когато изпълнението зависи само от тях. Записването на изпълнението на арбитражното решение като задължение в арбитражното споразумение, т. е. в един договор, вече го превръща в договорноправно задължение; тогава неизпълнението на решението става нарушение на правно задължение, чиято последица е международноправна отговорност за неизпълняващата държава.

Но арбитражното решение може да се окаже невъзможно за изпълнение, даже да не може изобщо да породи правно действие; това е когато решението се окаже нищожно. Засега арбитражната практика показва една хипотеза за нищожност: когато арбитражният съд при разглеждането и решаването на арбитражното дело наруши пределите на компетентността си, излезе извън рамките на правомощията си, такива каквито са определени в арбитражното споразумение от страните по спора. А арбитражният съд ще надхвърли пределите на правомощията, предоставени му от страните когато, първо, се произнесе по въпрос, който изобщо липсва в предмета на спора и на арбитражното дело, или второ, приложи за решаването на делото норми извън приложимото право, определено в арбитражното споразумение от страните по спора⁵.

⁵ Вж. напр. Shaw, M. *International Law*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010, p. 1053, Clapham, A. *Brierly's Law of Nations*. Oxford: Oxford University Press, 2014, p. 418.

2. Арбитражните решения не подлежат на обжалване, затова те са окончателни⁶, и влизат в сила със самото им постановяване. При арбитража обжалването изобщо е невъзможно, защото в международното право няма инстанционност на арбитражни органи (нещо повече – такива изобщо няма; арбитражният съд няма качеството на институция, орган), а обжалването е атакуването на решение на по-долустояща инстанция пред друга и по-горестояща инстанция. Но с арбитражното споразумение може да се допусне възможност за преразглеждане (преглед) на арбитражното решение⁷. Тогава се учредява нов арбитражен съд, единственото предназначение на който е да преразгледа решението, оспорено от някоя от страните (или и от двете страни) по арбитражното дело като учредяването става по същите правила, по които се създава изобщо арбитраж. Следователно преразглеждането на решението представлява ново разглеждане на същия спор, но от нов арбитражен съд, т. е. по същия спор се провежда нов арбитраж.

В практиката на МСООН има и случаи на завеждане на съдебни дела по повод на арбитражни решения. Първото дело е през 1958–1960 г. между Хондурас и Никарагуа и с него Хондурас иска от МС да потвърди задължителната юридическа сила на арбитражното решение, постановено през 1906 г. от краля на Испания по териториален спор между тези две държави, и съответно да потвърди задължението на Никарагуа да изпълни това решение. Друго такова дело е през 1989–1991 г. между Гвинея-Бисау и Сенегал. Предметът и на това дело е потвърждаването на задължителната юридическа сила на арбитражното решение от 1989 г. относно спора за морската граница между тези две държави и съответно задължението на Сенегал да изпълни решението.

Общото между двете дела е, че техен предмет са съответните арбитражни решения, а не споровете, предмет на тези решения. Ето защо МС с решенията си по делата не преразглежда, не решава наново тези спорове, а се занимава само с въпроса за задължителната юридическа сила на арбитражните решения по тях. Следователно сезирането на съда по повод на тези решения не представлява тяхно обжалване и съответно той няма качеството на втора инстанция по тези спорове. И наистина, по никое от двете дела МС не се е интересувал от съществуването на спора, нито от начина, по който е решен той от арбитража, а само от правното действие на арбитражното решение, такова, каквото е то. Ето защо се налага изводът, че първо, когато пред МС бъде образувано дело относно арбитражно решение, той не действа като втора инстанция спрямо него, и второ, съдът изобщо не може да бъде използван като средство за обжалване (пнеразглеждане) на арбитражни решения.

⁶ Категорична в това отношение е разпоредбата на чл. 32 от Примерните правила на КМП за арбитражно производство, според която не се допуска никаква възможност за обжалване – арбитражното решение е окончателно: „С арбитражното решение спорът се решава окончателно“.

⁷ За примери на арбитражни споразумения, допускащи преглед на арбитражното решение, вж. Ганев, М. Международният арбитраж - В: Съвременното международно правораздаване. Т. 1. С.: Институт по международно право; Институт по европейско право, 2011, с. 47.